

Julia Braun de Dunayevich és Janine Puget

Állami terror és pszichoanalízis*

A Nemzetbiztonsági Doktrína támogatottsága a '70-es évektől nyilvánvalóvá vált Latin-Amerikában. A doktrína lényege egy, az egész féltekére kiterjedő biztonsági paktum, amelyben a latin-amerikai országok kötelezettséget vállalnak az Egyesült Államokkal való támadási és védelmi együttműködésre. A Nemzetbiztonsági Doktrína két alappilléren nyugszik: egyrészt egy feltételezett társadalmi válságon, másrészt azon az elképzelésen, hogy az egyensúlyt egyedül a katonai erő képes helyreállítani. A katonai műveletek a hatékonyság mentén szervezik a társadalmi valóságot, és az ellenség „sebészeti” eltávolítását szorgalmazzák. Ennek előzménye az a hitleri rendelkezés volt, amely később a „sötétség és köd” jelmondat alatt vált ismertté. A technikát a foglyok eltüntetésére használták, és az egész náci rendszer éppen ezt a célt szolgálta: eltűnést a sötétségben és a ködben.

A doktrína ideológiailag legitimálja az ellenség fizikai elnyomását és felszámolását, egyszersmind pánikot és rettegést kelt az emberekben. A doktrína latin-amerikai működésével párhuzamosan a világ más területein is létrejöttek az állami erőszak különféle rendszerei, mint az apartheid Dél-Afrikában vagy más erőszakos rendszerek a konfliktusokkal terhelt Közel-Keleten. E régiók mindegyikében közös volt, hogy egy autoriter kormányzat részben helyspecifikus, részben az elnyomás tekintetében univerzális módszereket használt. Ezek a példák lehetővé teszik számunkra, hogy a világ más tájairól származó kollégáinkkal együtt azonosítani tudjuk, hogy melyek a közös, és melyek azok a specifikus tényezők, amelyek a kulturális kontextus termékei mindenütt, ahol a diktatúra a valóság.

Pszichológusok, pszichoanalitikusok és pszichiáterek láttak hozzá a probléma tanulmányozásához. Vizsgálódásaik olyan általános kérdésekre irányultak, amelyeket nagyjából a következő csoportokra oszthatunk:

- (1) azok a hatások, melyektől a közvetlen áldozatok szenvednek: a megsemmisítő és koncentrációs táborok, atomrobbanások túlélői, kínzások áldozatai, stb.;
- (2) azok a gyászra és annak következményeire vonatkozó problémák, melyek a zsidóság holokausztja esetében a második, harmadik, negyedik generációnál voltak megfigyelhetőek;

* Eredeti megjelenés: State Terrorism and Psychoanalysis. *International Journal of Mental Health*, 1989, 18(2): 98-112.

(3) a társadalmi és állami erőszak hatásai a lakosság egészére, különösképpen a gyerekekre és a serdülőkorú fiatalokra.

Negyven évre volt szükség ahhoz, hogy elkezdődjön a zsidó holokausz pszichoanalitikus szempontú tanulmányozása. Ezek a kutatások, azokkal a vizsgálatokkal együtt, amelyek később a hirosimai atomrobbantás következményeiről készültek [1], a jelen, latin-amerikai diktatúráról szóló tanulmány kiindulópontjául is szolgálnak. Ezek megkönnyítették a probléma kezdeti megértését és feltárását, még a diktatúrák időszakában is.

Mostanra kiterjesztettük gyakorlati, klinikai és teoretikus érdeklődésünket abból a célból, hogy az elnyomás újabb formáival is foglalkozni tudjunk. Fel kell ismernünk azt is, hogy az a speciális fejlődési ív, melyet az argentin pszichoanalízis ebben az időszakban bejárt, nagyban elősegítette annak még pontosabb megértését, hogy a traumatikus események milyen hatást gyakorolnak az emberi pszichikumra. Helytállónak tűnik az állítás, hogy az ország polgárainak mindegyike érintett az állami erőszak rezsimjében, a diktatórikus hatalom felépítése ugyanis olyan *fenyegetett állapotot* tart fenn, amely a társadalom egészét áthatja, ezért lehetetlen elkerülni annak káros hatásait. Mindez egyszerre érinti az erőszak gyakorlóit, azaz a végrehajtói pólust, és azokat, akiken az állami erőszak révén uralmat gyakorolnak: a terror sebeket ejt mind az elkövető, mind pedig az áldozat lelkén.

A társadalmi makrokontextus

A diktatúra időszaka

1976 és 1983 között Argentínában az állami terrorizmus az erőszak egy olyan formáját hozta létre, mely specifikus jellemvonásokkal rendelkezett. Ezekbe egyaránt beletartozott a gyilkosság, a szofisztikált kegyetlenség és a terror.

Az állami terrorizmus traumatikus tartalmakat és jelentéseket hordozó üzenetekkel árasztotta el az emberek elméjét, támadásokkal, melyek tartalma paradox és közvetett volt. Az erőszakot olykor alattomosan, máskor pedig nyersen gyakorolták. Ez közvetlenül a gondolkodási folyamatok és identifikációs mechanizmusok zavarához vezetett, halálos mintákat tüntetve fel a túlélés eszközeiként. Az ezekkel szembeni elhárító mechanizmusok az elutasítás, a tagadás és a hasítás formájában jelentek meg. A terrorizmus a személy társadalmi identitását alkotó referenciapontok lerombolásán keresztül működött. Ehhez olyan módszereket alkalmaztak, amelyek zavarodottságot és szenvedést idéztek elő, ez pedig megalázottsághoz és kilátástalansághoz vezetett. A hatalmon lévők etikai kódexe jóváhagyta a halált és kínzást: „a cél szentesíti az eszközt” machiavelliánus eszméje alátámasztotta a „gonosz” kiirtásának gondolatát. A „gonoszok” az úgynevezett terroristák és felforgatók voltak. Ez az etika – mely Hitler „új rend”-jéhez hasonlított – egy új társadalmi rend kialakításának eszközéül szolgált.

A tekintélyvel alapuló társadalmi diskurzus ellentmondó üzenetet közvetített: a módszer a jóságra hivatkozott, és a család intézményének helyreállítását szorgalmazta, mindeközben feljelentésre és árulásra bátorított. A cenzúra a családok „védelmére” szolgált, a dezinformáció azonban a tudatlanságot segítette elő. Az ilyen perverz és

totalitárius működést az ideológia fétise tartja fenn. Az individuum, az erőszaktól használhatatlanná válva, elveszti azokat a kötelékeit, amelyek korábban a történelem és a generációk közti kontinuitás alkotórészévé tették őt.

A diktatúra katasztrofális társadalmi helyzetet teremtett, amely az elmében úgy tükröződött vissza, mint az egyén és a társadalom közötti „nárcisztikus szerződés” egyes paramétereinek kiiktatása. (Piera Aulagnier [2]). Egy ilyen törés akkor következik be, amikor azoknak a szabályoknak az ismerete, amelyek az életre, halálra, bűnre és büntetésre vonatkoznak, és amelyek a társadalmi interakciókat uralják, fokozatosan elvész.

A társadalmi büntudat az ént egy olyan korrupst folyamat cinkosává alakítja, melynek az valójában nem is a része.

Az autoriter hatalmi diskurzus egy hamis hipotézisekből álló ok-okozati logikát alkalmaz, mely a korrupst cselekedeteket támogató visszás etikai értékekre épül. Ennek következtében a csoporttagságok összekuszálódnak, vagy az önvédelem mentén szerveződnek, a referenciacsoportok pedig eltűnnek [3].

De mi volt az eseményekre adott társadalmi reakció?

A túlélés érdekében és azért, hogy elkerüljék azt a fájdalmat, amit az elnyomó társadalmi rendszerbe való bezártság felismerése és elgondolása okoz, a népesség egy része úgy döntött, alkalmazkodik a hatalmi diskurzushoz, elidegenedve benne önmagától [2]. Egy másik szegmens az elnyomó rendszer részévé vált. Végül, más társadalmi csoportok tisztábban felismerték a bevezetett rendelkezéseket, vagy pedig taktikai okokból hirtelen kiléptek elidegenedett állapotukból. Ez utóbbi két csoportba tartoztak a népi hatalom közvetlen vagy közvetett tanúi és áldozatai. E társadalmi csoport részét képezték azok, akik az emberi jogokat védték.

Az emberi jogok védelme

Az emberjogi szervezetek – melyek nagy részét a diktatúra alatt alapították Argentínában – az elsők közt voltak, akik elköteleződtek a konfrontáció és a segítségnyújtás mellett; ezzel egy időben pedig szociális terápiát is végeztek. Ezek a csoportok, jelenleg 14 ilyen működik, a mai napig folytatják tevékenységüket, mind egy-egy speciális területre fókuszálva. Ennek illusztrálására említsünk meg néhányat.

Az Abuelas de Plaza de Mayo¹ (A Plaza de Mayo Nagyanyái) nevű csoport a kínzók által elrabolt gyerekek felépülését támogatja, és segít visszajuttatni őket családjaikhoz. A Las Madres de Plaza de Mayo (A Plaza de Mayo Anyái) azért küzd, hogy elérjék, hogy a hatóságok tájékoztatást nyújtsanak az eltűntek sorsáról. Az Asamblea Permanente por los Derechos Humanos (Állandó Gyűlés az Emberi Jogokért) amellet köteleződött el, hogy a társadalom különböző szegmenseiben mind a mai napig jelenlévő, emberi jogokkal szembeni önkényre és erőszakra felhívják a közvélemény és a hatóságok figyelmét. A Centro de Estudios Legales y Sociales (Jogi és Társadalmi Tanulmányok Központja – CELS) a jogi aspektusokkal foglalkozik. A Familiares de Detenidos-desaparecidos (Az Eltűnt Letartóztatottak Családjai) nevű

¹ Plaza de Mayo: Buenos Aires főtere, ahol az eltűntek hozzátartozóinak tüntetései zajlottak. (A szerk.)

csoport egy segítő csapat, a Mental Health Solidarity Movement az áldozatoknak és családjaiknak nyújt pszichológiai segítséget. A SEREVITE (Servicio de Reparación para Víctimas del Terrorismo de Estado, Jótételti Szolgálat az Állami Terrorizmus Áldozatainak) egy pszichológusokból álló csoport, mely egy, az állami terrorizmus áldozatait segítő állami szervezethez tartozik, emellett segítséget nyújt azokban a váratlan társadalmi helyzetekben, amelyeket az erőszak különféle típusai idéznek elő.

Számos interdiszciplináris csoport, mely ezeken a területeken folytat kutatásokat, része a tudományos, pszichoanalitikus és szakszervezeti szövetségeknek, diákközpontoknak és más társadalmi intézményeknek. A témában továbbá könyvek, cikkek és tudományos munkák jelentek meg és váltak széles körben elterjedté.

A diktatúra utáni időszak

A következőkben néhány olyan társadalmi eseményt említünk, melyek a diktatúra utáni időszakban következtek be, visszamenőleg mégis hatással voltak a diktatúra által előidézett traumára. Világos, hogy ezek a folyamatok a személyes történet és a társadalomtörténet keresztmetszetében játszódtak le, ahol szoros összefüggés van a társadalmi eredetű rendellenességek és a történelmi folyamatok közt.

Az alkotmányos kormány 1983-ban jelölte ki a CONADEP-et (Comisión Nacional de Desaparición de Personas,), azt a bizottságot, melynek feladata az eltűnt, de később előkerült áldozatok és családjaik vallomásainak összegyűjtése volt. A bizottság tagjai arra törekedtek, hogy rekonstruálják a titkos fogolytáborok történetét, hogy felfedjék a kínzók személyazonosságát és azokat a technikákat, amelyeket a táborokban használtak. A bizottság munkájának eredménye az összegyűjtött vallomásokból készült informatív és részletes jelentés lett. A bizottság ezt egyrészt átadta az elnöknek, másrészt a jelentés összegzését könyv formájában is megjelentette, ami *Nunca más* (Soha többé), címen széles körben is elterjedté vált.

Jogi téren néhány olyan személyt, akik a leginkább felelősek voltak a kínzás rendszeréért, bíróság elé állítottak. Ezek a szóbeli és nyilvános tárgyalások felhasználták a jelentéseket, melyek az életben maradt áldozatok vallomásaiból készültek, illetve a kínzásról szóló bizonyítékokat. A tárgyalások felbecsülhetetlen történelmi jelentőséggel bírtak, és kedvező hatást gyakoroltak a történetek mentális feldolgozásában. Egyrészt teret engedtek az áldozatoknak, hogy beszélhessenek mindarról, amit átéltek, másrészt segítettek helyreállítani a megrendült jogi rendszert.

A perek azonban politikai okokból nem folytatódhattak, s végül csupán néhány olyan személyt ítétek el, akik a leginkább felelőssé tehetőek voltak, számos tettes azonban elkerülte az igazságszolgáltatást. Az elnyomásért felelős személyek nagy részének büntetlenségét két, utólagosan kihirdetett törvény szentesítette. A „Kötelező engedelmesség” törvénye kimondta, hogy csak azok a felső vezetők tehetőek felelőssé a túlkapásokért, akik parancsokat osztottak, nem pedig alárendeltjeik, akik pusztán engedelmességeknek. A „Punto Final” (Végső pont) elnevezésű törvény azt szabályozza és jelöli ki, hogy az elkövetett bűncselekmények után pontosan ki vonható felelősségre. Ezek a törvények egyértelmű visszaesést jelentenek az etikus jogrend helyreállítására irányuló törekvésekhez képest.

A bizonytalanság újabb forrásának bizonyult továbbá két olyan katonai zendülés, amely éppen a katonai diktatúra ellen irányult. A felkelés azonban csak növelte a félelmet, bizonytalanságot és kétségbeesést az emberek körében.

Az elszenvedett traumák hatásai nem tűntek el. Ezek megnehezítették azon újabb társadalmi jelenségek megítélését és értékelését, melyek vagy ismétlései, következményei voltak korábbi történéseknek, vagy éppen a jövőbeliek előfutárai lettek. Mégis, bizonyos jelentős események, melyek tagadásba vagy felejtésbe merültek, hirtelen visszaszerezhetik jelentőségüket. Amikor ezek mint a pszichoanalitikus ülés anyagai kerülnek elő, kettős jelentőségűvé válnak: lehetnek tudottak, ismertek, ahonnan már visszavonult a tárgymegegyezés, vagy ismeretlenek és idegenek. Mindazonáltal, csak a diktatúra utáni időszakban tudtuk igazán felmérni a társadalmi traumák hatásait.

Az elméleti terep

Elméleti keretünket olyan pszichoanalitikusok nyújtják, akik egyéni, csoportos és családterápiában dolgoznak a közvetlen áldozatokkal és a lakosság különböző mértékben érintett tagjaival általában. Mint argentin szakemberek mi magunk is egyszerre vagyunk tanúk és áldozatok.

Vizsgálódásainkból következett, hogy megkérdőjelezzük a pszichoanalízis semlegességre vonatkozó hipotézisét. Úgy gondoljuk, hogy lehetetlen a különböző társadalmi kontextusok közt vándorolni, és közben a pszichoanalitikus keretrendszer steril védőburkában maradni. Bizonyára igaz, hogy híján vagyunk olyan szilárd fogalmaknak, amelyekkel meg tudunk ítélni bizonyos általunk használt hipotéziseket, mégis úgy gondoljuk, hogy az analitikust is közvetlenül befolyásolják a társadalmi és kulturális változások, hiszen ő maga is annak az univerzumnak a része, mint amelynek páciensei.

Pszichoanalitikusokként nem gondoljuk, hogy ne befolyásolna a világban uralkodó zűrzavar, és azt sem gondoljuk, hogy a mi küldetésünk lenne oltalmazni a módszert, mint valamiféle „tisztá aranyat”. Éppen ellenkezőleg: a pszichoanalitikus hipotézisek fejlesztése és kiszélesítése szükséges ahhoz, hogy helytálló maradjon társadalmi relevanciájuk. Célunk, olyan elméletek mélyítése, fejlesztése és felfedezése, melyek figyelembe veszik a társadalmi erőszaknak az emberi szubjektumra gyakorolt hatását.

Ez utóbbi gondolat közelebb visz minket annak megértéséhez, amit egyik kollégánk az „egymást átfedő világok” jelenségének nevezett. Eszerint az analitikus is jelen van a hétköznapi valóság traumatikus eseményeiben [4], a pácienssel kapcsolatos időpontok, tények, és események manifeszt tartalmaikban közvetlenül érintik őt is, azok saját, aktuális és traumatikus nyelvhasználatához is hozzátartoznak. Ez tehát a terapeutában is traumatikus hatást kelt, és egy olyan narcisztikus működésmódot idéz elő benne, ami bármely pillanatban elterelheti szerepétől, terapeuta nélkül hagyva páciensét. Ha felismerjük az egymást átfedő világok jelenségét, képesek lehetünk arra, hogy az analitikus dialógus során elkerüljünk két lehetséges védekezési módot, az izolációt és a hiperprofesszionalizmust.

Hogy fenntarthatjuk ezt a pozíciót, meg kell értenünk, hogy a szubjektum két összefüggérendszerbe tartozik egyszerre: ezek a társadalom és a család, melyek szabályai különböznek [5]. A megkülönböztetésen keresztül belátható, hogy a társadalmi és a családi diskurzus különböző rendekhez tartoznak, ezért egymással nem felcserélhetők. Egyikünk ezt úgy fogalmazta meg, hogy a szubjektum születésétől fogva párhuzamosan része a társadalmi és a családi kontextusnak, és elméjében mindkettő nyomát egyaránt viseli. A két tér megkülönböztetésén keresztül lehetővé válik, hogy megértsük a szocializáció folyamatait annak meghatározó jelenségeit, például a szolidaritást. Ezeknek a tereknek megvan a maguk fejlődési íve, melyet nem lehet pusztán az ödipális szülői kapcsolat szublimációjából levezetni, sem a család gyermekkori struktúráiba való behelyettesítésként értelmezni.

A súlyosan zavart társadalmi kontextusban figyelembe kellett vennünk az analizálhatóság határait, felismerve, hogy az analitikus párbeszédet számos korlátozás határolja. A szükséges előfeltételek alkalmazásával lehetséges, hogy fenntartsunk egy analitikus keretrendszert, annak terápiás hatásaival együtt, még szélsőséges körülmények között is. Ez utóbbit „vészhelyzeti analízisnek” nevezzük. Következtetéseink analitikus tapasztalatainkból erednek, mind a diktatúra idejéből, mind pedig a későbbi periódusból, amit poszt-traumatikusnak nevezhetünk; mind azokból az új tapasztalatokból, amiket például a kormányhatározatokkal és politikai eseményekkel kapcsolatban említettünk: ezek a Punto Final, az Obediencia Debida (Kötelező engedelmisség) és a katonai felkelések.

Az elnyomás módszerei

Eltüntetés

Megfigyeléseink és teoretikus meglátásaink orientációs pontjaként úgy döntöttünk, hogy az eltűnés és az eltűnt emberek problémájára összpontosítunk, mivel ez Argentínában az erőszak, terror és a társadalmi katasztrófa kikristályosodási pontja volt. Elsőként utalunk az eltüntetés speciális módszerére, majd elemezzük a gyász folyamatait, melyet az eltűntek családjai átéltek. Ezt egyszerre vizsgálhatjuk mint individuális és mint csoportos jelenséget, s ezen belül is külön a magánszférában és az intézményes kontextusban.

Az eltüntetés az ideológiai elnyomás módszereként alkalmazták. Ebbe beletartozott az emberrablás, a titkos fogvtartás, majd meghatározott szociokulturális és ideológiai háttérrel rendelkező felnőttek, fiatalok és gyermekek meggyilkolása, akik között lehettek, de nem feltétlenül, politikai aktivisták is. Ezeket az emberrablásokat általában durva módszerekkel vitték véghez egyenruhát vagy civil ruhát viselő személyek, akik olykor a biztonsági erők tagjaként azonosították magukat olykor pedig egyáltalán nem.

Felbukkanhattak otthonokban, munkahelyeken vagy nyilvános helyeken. Jellemző volt az elrabolt személy és az emberrabló minden nyomának eltűnése az esetet követően. Ezután egyetlen illetékes hatóság sem tudott számot adni az eltűnések tényéről, sőt el sem ismerték azokat, felelősséget pedig egyáltalán nem vállaltak értük.

Ennek következtében az eltűntek családjai nem tudtak végigmenni bizonyos stádiumokon, amelyek általában a gyászfolyamathoz tartoznak, és amelyek lehetővé teszik a gyász munka megkezdését. Ennek feltétele:

- (1) közvetlen tudás vagy releváns információ a személy haláláról és a halál okáról;
- (2) bizonyos szimbolikus elemek, beleértve a temetési rítusokat, közösségi gyakorlatokat, és egy megfelelő társadalmi válaszreakciót.

A gyászt, mely ezeket a jellemvonásokat hordozza, pontosabban a fentiek hiányát, egyikünk *speciális gyásznak* nevezte.

Speciális gyász

A speciális gyász [6] olyan társadalmi helyzetekben fordul elő, melyekben „lehetetlen tudni”. Milyen nehézségekbe ütközik az a gyász, amelyben meg van akadályozva az oktulajdonítás és a tagadás. Amikor a gyászfolyamat kezdetén a valóság vizsgálata akadályokba ütközik, és a társadalmi diskurzus sem képes helyettesíteni azt – ahogyan például a társadalmi vagy természeti katasztrófákat a hatóságok is elismerik – az oktulajdonítást és tagadást a bizonytalanság váltja fel. A halál belső feldolgozása² ezért fokozottan nehezzé válik, kiváltképp azok miatt az ellentmondásos tények miatt, amelyeket a társadalmi diskurzus kívülről közvetít. Hogyan hat a szubjektumra az olyan hatósági diskurzus, amely akadályozza a tudást?

A tudás cenzúrája egy időbeli tengelyen vizsgálva az alábbi hatásokat idézi elő az eltűnt személyek hozzátartozóinál. Eleinte, a traumatikus potenciáltól függően, a bizonyosság legalapvetőbb pontjai semmisülnek meg, miközben a tudás vágya egyre erőteljesebbé válik. A tudásvágy felerősödése a trauma közvetlen hatása, amely fokozza a tudás megszerzésére vonatkozó ösztönös vágyat. Ennek egyik komponense a kontroll vágya, felerősödése pedig kihat az összes többi, traumához kapcsolódó komponensre, melyek arra szolgálnak, hogy kezeljék a trauma okozta nyugtalanságot. A kezdeti szakasz tehát a tudás keresése – tudni ki rabolta el az áldozatot, miért, hol van, stb. –, olyan erőfeszítés ez, mely legalább a széteséstől megóvja a szubjektumot. A tudás keresése egy másik komponenshez is kapcsolódik, melyben a szubjektum megkérdőjelezi a hatóságok züllött és hazug beszédmódját.

A hatósági diskurzus a lehetséges tudást lehetetlenné teszi, az engedélyezett tudást pedig tiltott tudássá alakítja. A tiltás eredménye, hogy a tudás az igazság terepéről (tudni nem más, mint annak a vágya, hogy feltárjuk az igazságot), a bizonyosság terepére tolódik. Így a tudás vágya a bizonyosság és bizonyíték megszerzésének kényszerévé válik, a családtagok szenvedélyes hajszájává az információk után.

Az igazság utáni hajsza gyakran a realitás megítélésének helyébe lép. A szenvedélyes információkeresés traumatikus elemekkel jár, ugyanakkor hozhat több részleges bizonyítékot és tény is, amelyek, miután a szubjektum elrendezi és rendszerezi őket, lehetővé teszik, hogy szembenézzon bizonyos tényekkel, és belássa, hogy hozzátartozója esetleg kínzások áldozata lett. E felismerés eleinte kiválthat egy

² A gyászfolyamat első fázisa a tagadás.

defenzív visszaesést, a szexualitással kapcsolatos tüneteket és gátlásokat, stb., amelyek a megkínzott személlyel való tudattalan azonosulás miatt jelenhetnek meg. A személy gondolatainak nagy részét lefoglalja a vágy, hogy elhitesse magával, mindez nem történhetett meg. Ez a gondolat váltakozik azokkal a pillanatokkal, melyekben a szubjektum újradolgozza a tragédiát.

Némely esetben halálkivánságok merülnek fel azzal összefüggésben, hogy megóvják az áldozatot a szenvedéstől, ez viszont elkerülhetetlenül előidézi a büntudat érzését is. Megfigyeltük, hogy ha az alanynak sikerül hozzátartozója szenvedésének gondolatát hosszabb távon fenntartani – annak rendkívül traumatikus potenciálja ellenére –, akkor az eltűnt személyhez kapcsolódó mentális reprezentáció átalakul: az szubjektum elfogadja a gondolatot, hogy az áldozatot meggyilkolták. Csupán a saját erejére támaszkodva, az intézményi és társadalmi diskurzus támogatása nélkül, annak lehetősége nélkül, hogy megtekintse a holttestet, töredékes információk közepette is egyre biztosabbá válik az alany abban, hogy az áldozatot meggyilkolták. Ettől fogva a tudattalanban a halál ténye elválaszthatatlanul összekapcsolódik a halál vágyával. Ez a gondolat azonban intenzív büntudatot idéz elő, hiszen az áldozat halálának elfogadása olyan, mintha a hozzátartozó ölné meg, és úgy érzi, mintha ezzel elhagyná vagy megfelelkezne róla.

A folyamat, mely a szeretett személy meggyilkolásának gondolatával végződik, felébreszt egy új tudásvágyat. A hozzátartozóban felmerül az igény, hogy tudomást szerezzen az eltűnt személy legutolsó objektív körülményeiről és szubjektív tapasztalatairól. A szokásos gyász folyamatban is, habár csak rövid pillanatokra, de a hozzátartozók megtapasztalják azt az ösztönös vágyat, hogy áttörjenek az áttörhetetlen, és minél több részletet tudjanak meg az áldozat halálának okairól, legbensőbb, legutolsó gondolatairól és érzéseiről. Ez a vágy általában idővel eltűnik, helyére pedig annak elfogadása lép, hogy a hozzátartozóról való tudásnak megvannak a határai.

Ez az ösztönös vágy sokkal hosszabb és intenzívebb a speciális gyász esetében, amely a hozzátartozót rendkívüli fájdalmaknak és a tehetetlenség érzésének teszi ki, amiért nem volt képes megóvni az áldozatot. A tudás vágya intenzívebb a holttest és a temetés nélküli gyilkosságok esetében. A holttest hollétére vonatkozó tudás vágya ugyanakkor a nem tudás vágya is, hisz ezekben az információkban az eltűnt hozzátartozó mint fantom jelenik meg.

A speciális gyász esetében, amikor a társadalmi diskurzus megakadályozza a tudást, megfigyelhetjük, hogy az én arra kényszerül, hogy további feladatokkal birkózzon meg: kénytelen a valóság ellentmondásos információit is megítélni. Amikor az ének végül sikerül leküzdenie azokat a belső gátakat, amelyek a tudás hatósági tilalmából erednek, akkor e tiltott tudás megengedetté válik. Mikor ez végül bekövetkezik, az én képes lesz elviselni az igazságot.

A folyamatban az én bizonyos reprezentációkat hoz létre arról, mi is történhetett, eleinte a fantázia működésén keresztül, mely a tudattalan szervezőerőinek feladatát tölti be. Ebben a szakaszban létrejön egy forgatókönyv, amely lehetőséget nyújt az áldozat halálával kapcsolatos dráma lejátszására. Ezen keresztül a hozzátartozók átélhetik az eltűnt személyre vonatkozó érzéseiket. A forgatókönyv után a szubjektum

képes továbblépni egy következő fázisba, amely már az értelemadás szakasza. Ez az én azon struktúraadó erőfeszítéseinek következménye, amelyek hozzáférést nyújtanak ahhoz a szimbolikus tudáshoz, ami a gyászfolyamat csúcspontja.

A terápiás tapasztalat [7]

A gyász feldolgozása

A bemutatandó klinikai anyag a gyász feldolgozásának aspektusaira koncentrált, kettős – diakronikus és szinkron – perspektívából egy olyan terápiás csoportban, amely eltűnt személyek hozzátartozóiból áll. Az anyag gyűjtésének idején a csoport már két éve rendszeresen találkozott.

Az egyik páciens, A, az orvosi rendelő homályos fényére utalva, elmeséli, hogy részt vesz spiritiszta találkozókön és azt állítja, mágikus eszközök segítségével képes gyógyulást nyerni (mágikus megoldások keresése a szeretett személlyel való újra találkozás reményében) [6]. B páciens erre depresszív hangvételű ironikus megjegyzést tesz (a mágia kudarcának elismerése). C egy rövid nyaralásból tért vissza, erről beszél. A csoport többi tagja félbeszakítja, képtelenek arra, hogy ilyen típusú „kellemes” történeteket hallgassanak. Ugyanakkor a csoport nyitott annak lehetőségére, hogy kellemes érzéseket is beépítsenek a terápiába, olyanokat, melyeket még nem fertőzött meg a gyászfolyamat és az azt követő büntudat. D ezután utal egy eltűnt személyekkel kapcsolatos állami rendeletre, és elítéli azt. Ugyanezen a napon moziban volt. Két területet különböztet meg: a moziét és az állami intézkedését, és igyekszik védelmezni magánéletét C páciensre utalva, akinek beszámolója a csoport nagy részének intoleranciáját váltotta ki.

B páciens ezután összefoglalja, mi történt az eddigi interakcióban, és az eltűntekre vonatkozó intézkedéssel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy abban a „gyász napja cirkusszá vált”.

A gyász mentális reprezentációja mint cirkusz (mániás megoldás) vagy mint a lelkek újraegyesülése (mágikus megoldás) a terápiában át kell hogy alakuljon a „gyász napjává”, amely teret enged más elfoglaltságoknak is, melyek az ülésen is felmerültek: szexualitás, kirándulások, filmek, stb.

Az ellenállás, ami gátolja a terápiás folyamatot, abból a tényből származik, hogy a páciensek azért vesznek részt a csoportban és azért fogadják el a terápiás segítséget, mert önmagukat mint az állami elnyomás áldozatait látják. Később, amikor az öröm érzésének lehetősége nagyobb legitimitást szerzett, a terápiás csoporton belüli áttétel más irányokat vett. Az egyik páciens ezt a következőképpen fejezte ki: „Az életben vannak pillanatok a boldogságra és arra, hogy jól érezzük magunkat, és más pillanatok arra, hogy szomorúak legyünk. De van hely mindkettő számára.”

Az eltűnés értelmezése

Az eltűnéseket különböző módokon értelmezték. Lássunk ezek közül egyet, amely rámutat arra az ödipális kapcsolatokban rejlő belső ellentmondásra, ami az alábbi

eseten is rajta hagyta nyomát. Az eltűnt személy egy nő volt, akit apósa nem kedvelt. Ebből adódóan eltűnésére úgy tekintett, mintha menyé önként távozott volna, sőt, úgy, mintha megcsalta volna férjét. Az ödipális konfliktus elősegítette a társadalmi kontextus tagadását, sőt, voltaképpen a kontextus idézte elő a tagadást. A fiú-férj számára felesége eltűnése, a nem tudás, és annak képtelensége, hogy bárminek utánajárhasson, maga volt a pánik és katasztrófa. Apja számára viszont fia csak egy rossz feleségtől szabadult meg. A különbség akkor szűnt meg, amikor a személyes kapcsolatokban rejlő súlyos félreértések az analízis során felszínre kerültek.

Átjárhatóság a társadalmi kontextus és a terápiás tér között

Az emberjogi szervezeteknél felmerülő viszályokat és ellentéteket egyes páciensek fenyegetésnek érezték arra nézve, hogy elvesztik referenciacsoportjukat, ezzel egy időben pedig terápiás csoportjukat is.

Ezekben az esetekben a csoportkontextus bizonyos körülményei összekeveredtek a társadalmi kontextussal, és ezt a páciensek tévesen úgy interpretálták egymás közt, mint a terápiás csoport feloszlására vonatkozó fenyegetést. Ezek a körülmények például: vakációk, a tény, hogy valamely hasonló csoport elveszítette terapeutáját, a terápia szabálytalan időszakai, és az, hogy egyes tagok bejelentették, hogy talán otthagyják a csoportot. A zavarodottság egyrészt a változás és eltűnés gondolatból fakadt, másrészt abból, hogy a társadalmi makrokontextus és az intézményi kontextus, valamint a terapeuta és az egyén közti viszony összekeveredett, azonos szintre került, s ez megnehezítette a különböző területek funkcióinak különválasztását.

A csoportkontextusban a tagok közti különbségek – például az egyikük által tett utazás, egy depresszív reakció egy másik tag gyászával kapcsolatban, és a páciensek különböző mentális állapotai – elviselhetetlen tapasztalatokként értelmeződtek. Ami azonban valójában elviselhetetlen volt, az a csoportstruktúra elvesztésének gondolata, bár a csoport homogenitása csupán csak illúzió volt. Amikor az ülés folyamán a homogenitáson alapuló kohézió fenyegetetté vált, a páciensek elvesztették biztonságérzetüket és a terápiás térbe vetett bizalmukat.

A pánik transzformációja és induktív módszerek

Az erőszakot időnként úgy kezelték, mintha az azonos szinten lenne a csoport vagy annak egy tagjának elhagyásával, eltűnésével, vagy az állami terrorizmus által támogatott mentális működési módokkal. Fontos volt a csoportos interakciók során felmerülő erőszak értelmezése, azért, hogy megkülönböztessék őket azoktól a társadalmi eseményektől, melyek felelősek voltak az általuk tapasztalt katasztrófális helyzetekért.

A csoporton belüli kapcsolatok dramatizálásával ismét felhívtuk a figyelmet a hatalomnak való alárendeltség következményeire.

A csoporttagok számára az attól való rettegés, hogy elveszthetik a terápiás csoportot, azt a kivételezett helyet, amely teret enged a gondolkodás egy bizonyos formájának, a szenvedés felismerésének és átalakításának; továbbá az a félelem, hogy

elveszíthetik az állami terrorizmus áldozataként felfogott társadalmi identitásukat, valamint az a tény, hogy ők maguk is eltűnt személyek hozzátartozói, mind hozzájárultak ahhoz a vágyhoz, hogy fenntartsák kötődésüket a gyászhoz. Ennek segítségével elkerülhették a pánik szubjektív tapasztalatát és azt a félelmetes ürességet, ami a különböző társadalmi szerepek elvesztésével járhat.

Egy ülés alkalmával két páciens játszotta a főszerepet egy személyes erőszakot feldolgozó jelenetben, míg a csoport többi tagja nézőként döbbenetesen és bémultan figyelte a konfrontációt. Az összecsapás egyik résztvevője egy eltűnt fiú túlféltő anyjának szerepét öltötte magára, míg a másik egy hanyag anyát játszott, aki saját érdekeit helyezte előtérbe szülői kötelezettségeivel szemben.

A hanyag anya úgy dolgozta fel gyászát, mintha az egy átlagos halálesetből fakadna, a túlféltő anya ezzel szemben úgy tekintett arra, mint ami alapvetően helyrehozhatatlan, és ellenáll a feldolgozhatóságnak. A két páciens közti párbeszéd kölcsönösen vádló és rágalmozó volt, időnként szélsőségesen heves, melyben mindketten mereven védték saját álláspontjukat. A jelenet többszöri értelmezése enyhítette a történet erőszakosságát, de néhány üléssel később a hanyag páciens úgy döntött, elhagyja a csoportot. Valamivel később visszatért, agresszív, ellenséges és büntudatot ébresztő légkört hozva magával, ám ez alkalommal amiatt, amilyen hatást távozásra kiváltott.

A csoport a megbeszélés során kísérletet tett arra, hogy felismerje, milyen mértékben történt ismétlés, és mennyiben hibáztathatják magukat azért, amiért a pácienssel kudarcot vallottak, és ennek köszönhetően egy újabb eltűnt személyt produkáltak. Mindez segített számukra enyhíteni a személyes büntudat érzését azzal kapcsolatban, hogy képtelenek voltak megvédeni eltűnt hozzátartozóikat. A csoport ezután arra a következtetésre jutott, hogy sem a hanyag, sem a túlféltő anya, sem senki más nem tudta volna megakadályozni a szóban forgó fiú eltűnését.

Az eltűnés gondolata mégis dramatikusan áthatotta a csoporttagok gondolatait. Az eltűnés ténye és annak okai összekeveredtek, ez büntudatot és pánikot keltett, ami ahhoz vezette a csoportot, hogy az eltűnés gondolatát kiterjessze a terápiás csoport feloszlásának gondolatára. Ez újabb érzést, a tehetetlenség érzését keltette bennük, ami egy védelmező és oltalmazó figura elvesztésének gondolatával kapcsolódott össze mind a páciensek, mind a terapeuta részéről.

Három év közös munka után néhány fontos változás ment végbe a csoportban.

A pánik, annak tiszta formájában, az erőszak és a jelen politikai kontextusával való szélsőséges elegyedés megváltozott. A csoportnak kialakult a saját története. Egy kifejezetten viharos időszakban a választások előtt a politikai téma szinte fel sem merült, mivel ekkorra bizonyos, a csoport életére vonatkozó helyzetek nagyobb jelentőségre tettek szert. Immáron a páciensek munkájukban és családjukban betöltött pozíciója vagy átpozicionálása jelentette az elsődleges problémát. A mentális tér szempontjából a társadalmi tér többé nem volt bomlasztó vagy tolakodó. A páciensek visszaszerezték élettörténetüket, és ezáltal képesek voltak átélni a jelen eseményeit, úgy, hogy azt egyre kevésbé befolyásolta az eltűnés traumája.

A páciensek tehát kialakították a távolságot a múlt traumatikus történései és a jelen eseményei között, ez pedig teret engedett a gondolkodásnak. Ez azonban újfajta

aggodalmat idézett bennük elő: féltek elengedni a traumát, mert az egyet jelentett számukra szeretteik elhagyásával; de ezzel egy időben azért is aggódtak, hogy benne ragadnak a traumában, amely akadálya lehet annak, hogy más cselekvésekbe fogjanak. Jelenleg azon dolgoznak, hogy egyensúlyt alakítsanak ki, és úgy tudjanak emlékezni a múltra, hogy közben tudjanak élni a jövőben is.

Hivatkozások

1. Krystal, H. (1976). *Massive psychic trauma*. New York: International Universities Press.
2. Aulagnier, P. (1975). Le contrat narcissique. In *La violence de l'interprétation*. Paris: PUF.
3. Puget, J. (1986). Violencia social y psicoanálisis: Lo impensable y lo impensado. *Psicoanálisis*, 8(2), 3. Social violence and psychoanalysis in Argentina. The unthinkable and the unthought. *Free Association*, 1988, No. 13.
4. Puget, J., & Wender, L. (1982). Analista y paciente en Mundos Superpuestos. *Psicoanálisis*, 4.
5. Puget, J. (1987). En la búsqueda de una hipótesis. El contexto social. *Revista de A.P.A.*, 44(A). *Free Association*, 1988, No. 14.
6. Dunayevich, J. B. de, & Pelento, M. L. (1989). Las vicisitudes de la pulsion del saber en ciertos duelos especiales. In Kaës, Puget, et al. *La violence fondamentale et la psychoanalyse*. Paris: Dunod. In press.
7. Dunayevich, J. B. de, & Puget, J. (1987). Un grupo terapéutico: para „duelos especiales.” El de saber. *Revista de Psicología y Psicoterapia de Grupo*, 10(1).

Kiss Kata Dóra fordította